

„A történész ... szükségszerűen a szereplők és a nézőközönség közt foglal helyet”

Beszélgetés Papp Gyulával

Papp Gyula 1940-ben született, 1965-től él Franciaországban. 1966-tól 1971-ig optikus munkás Párizsban, 1972-től 1992-ig történelem–földrajz szakos tanár Evreux-ben és Eure megye más középiskoláiban. 1992-től 2000-ig középiskolai tanár Tours-ban, egyidejűleg 1996-tól 1999-ig meghívott előadó az Orléans-i Egyetem Châteauroux-i campusán. Kutatási témája elsősorban a második világháború és az azt követő évek helytörténeti vizsgálata Eure megyében. Doktori dolgozatát 2002-ben Magyarország 1944 és 1947 közötti történetéből írta. Megjelent kötetei: *La Résistance dans l'Eure 1940–1944* (1988), *Faits de guerre et de résistance dans l'Eure. Cartes* (1989), *Mémoires de la Seconde Guerre mondiale dans l'Eure. Documents* (1991), *La collaboration dans l'Eure; un département à l'heure de Vichy* (1993), *Tracts et petits journaux volants. La propagande alliée et française libre en Indre-et-Loire de 1940 à 1944* (1995), *Laïcité et séparation des Eglises et de l'Etat* (1996), *La Hongrie libérée. Etat, pouvoirs et société après la défaite du nazisme* (2006).

Ön a második világháború elején, egy Tisza menti faluban született. Gondolom, nem volt könnyű gyermekkor. Miként élte meg ezt a nehéz időszakot?

A Tiszacsegehez tartozó Inta tanyán születtem 1940 januárjában. Az Inta régi Tisza-meder, egyike ennek a morotvás vidéknek, amely a folyó szabályozását követően alakult ki. A háborúról csak néhány elszigetelt kép maradt meg az emlékezetemben. A legelső egy napfényes őszi délután, amikor kelet felé fordulva rengeteg lovas katonát pillantottam meg, amint jöttek át az erdőn, majd közeledtek a lekaszálatlanul maradt lóherevetésen keresztül. Egy másik kép egy tányérsapkás katonáé, aki az udvarunkban lévő gémeskút mellett szét-hajtogatott egy térképet, és anyámnak kérdően ismételte: Inta? Inta?

A sáros-ködös idő beálltával hagytuk el a tanyát. Egy este bejött hozzánk egy nagytermetű tiszt, aki anyám vállát megsimogatva próbálta megnyugtatni és értésére adni, hogy most kimegy megmosakodni a kútnál, de utána visszajön melléje feküdni. Anyám nagyon megijedt, gyorsan felöltözött, bennünket is felébresztett, és kitett a hátsó kisablakon. Utána ő mászott ki rajta, és sietve nekivágott velünk az éjszakának a fronton keresztül Tiszacsegeig. Anyám nővérét holtan találtuk ott. Teherbe esett egy katonától, ezt kellett megszakítani, mielőtt férje hazajött volna, és ebbe halt bele.

Tavasszal anyám hozott ki az Intába. A környéken soha nem látott dolgokat lehetett találni: összetört hanglemezek, kardmarkolat, teniszütő, csajka, sisak stb. Egy reggel ébredéskor megpillantottam az ágy mellett egy nagyon sovány, borotvátlan embert: ő volt az apám, aki a nyugati határ közelében az őrzésére bízott munkaszolgálatos csoporttal elhagyta menekülő egységét, bevárták a szovjet csapatokat, és több hétig tartó viszontagságos út után tért haza.

Az éhezést és a nélkülözéseket részletezni szinte közhelyszámba menne. A parasztye-rekek persze nem szenvedtek annyit az éhségtől, mint a városiak. A föld terméséből mindig

maradt valami, és voltak gyümölcsfák, úgyhogy még a Rákosi-időben is, amikor szinte mindent elvitt a beszolgáltatás, gyakran előfordult, hogy ebédünk egy darab kenyérral a szilvafán zajlott le. De ruházat és lábbeli dolgában igazi volt a szegénység. Sokszor rongyosak voltunk, és amikor Újszentmargitára jártunk iskolába, a tanyától 3-4 km-re, a nagy telek idején megfagyott fülünk, lábunk.

A Rákosi-éra nehéz éveit a beszolgáltatás, a tagosítástól való rettegés és a szülők gyakori veszekedései közepette teltek. Meglepetésszerűen jött a tanyára a finác vagy a rendőr, és mindenért büntettek. Például, ha a kutya meg volt kötve, állatkínzásért, ha pedig szabadon volt, a járókelők biztonságának a veszélyeztetéséért. Egyszer egy zöld egyenruhás, satnya növéssű finác rá is lőtt pisztolyával a Csutka kutyánkra. Ha a vályúban langyos volt a víz, az is állatkínzásnak számított. A vizes témához tartozott még a tűzbiztonság, amihez sose volt elég a vályú mellé tett hordó. Nálunk is volt házkutatás, egyszer egész nap tartott, miután hat rendőr és finác körülvették a tanyát, úgyhogy még iskolába se mehettünk. Szintén mély nyomott hagyott bennünk, amikor apámat egy este két parafa sisakos rendőr, feljelentés nyomán beidézte a debreceni bíróságra, és odavolt három napig.

Úgy emlékszem, az Intában csak nekünk volt rádiónk, egy szép bútordarab, teleppel és akkumulátorral. Esténként messziről odajártak hozzánk Amerika Hangját, illetve a Szabad Európát hallgatni. Mivel nagyon zavarták ezeket az adókat, nekünk, gyerekeknek pisszenni se volt szabad...

Életünk naposabb oldalai közé tartoztak a néhai lakodalmak és a kétévenként rendezett búcsúk Újszentmargitán. Tapasztalatom szerint a vallásos életet a Rákosi-féle rendőri terror se zavarta meg egy cseppet se, és még ma sem értem, miért viktimizálják az írástudók a kornak ezt a részét. Bizonyára összekeverik az egyház politikai szerepével, amit a rendszer természetesen üldözött; ugyanúgy egyébként, mint a tanítókat és más hivatalnokokat, akik beiratkoztak a pártba, de közben tovább akartak templomba járni... El kell ismernem, hogy a vallásüldözés témája később hasznomra vált, amikor ki kellett tölteni a politikai menekültjogi kérvényt Párizsban. Mivel semmilyen politikai szerepet nem játszottam Magyarországon, egy ötvenhatos honfitárs azt mondta: „Írd be, hogy nem gyakorolhattad a vallást, az menni fog.”

Az '56-os forradalommal kapcsolatban sem tudtam semmi személyes érdemet felhozni. Hajdúböszörményben, az Oleg Kosevoj diákothonban laktunk. A pesti tüntetés hírére mindjárt bekapcsoltatták a „dirivel” a rádiót, amihez több hangszóró volt kapcsolva. Így hallgattuk a fegyverropogást és az ismétlődő felhívásokat a harc beszüntetésére. A gimnáziumban már nagy volt a nyüzsgés. Termünkbe érve, az osztály első tanulója felolvasta a Debreceni Orvostudományi Egyetem diákjainak felhívását. Ezt követően megszervezték a tüntetést. A rendőrség előtt állt egy fegyveres, aki a puskáját hol levette, hol visszaakasztotta a vállára, aztán eltűnt onnan. Rengeteg Kossuth-nótát és más hazafias dalt énekelünk.

A kollégium faláról az igazgató egy nagy székre állva lecsavarta az Oleg Kosevojós táblát, és egy másikat tett a helyébe Kossuth Kollégium elnevezéssel. A nagy tanulószobában kollégista társaim elkezdtek a nagy cserépkályhába dobálni az orosz tankönyveket. A huszonhét fős osztályunkból csak kilencen nem tettünk így. Emiatt az orosz tanárunk odajött hozzám, és ironikusan odamondta: „Nem is tudtam, hogy te ilyen hazaáruló vagy.”

Aztán jöttek a tankok éjjel-nappal. Egyik nap dél felé mindenki a gimnázium udvarán tartózkodott, amikor meghallottuk a láncalpak nyikorgását, amire több százan átugráltunk a kerítésen, és körülfogtuk az éppen ott leállt harckocsit. A katona, aki a toronyban állt a géppuska mögött, meglepődve tekingett körül. Hálából, hogy a tankos nem lőtt közénk, a gimnázium igazgatója egy géppisztolyos szovjet katona-szobrot emeltetett. A gimnázium

hamarosan bezárt, és gyalog vágtunk neki a hazaútnak. Egyszer a tanyánk fölött repülő szállt el, s utána mindjárt kis formátumú röpcédulák lepték el a földet körös-körül a Kádár-csoport jól ismert, a szovjet csapatok bejövetelét igazoló felhívásával. A gimnáziumba márciusban mentem vissza. Az újdonsült rendőröket mi Kádár-huszároknak hívtuk a régi bakákéhoz hasonló hegyes sapka után. Egyik nap ezek fogtak közre bennünket a gimnázium előtt, majd ellepték a kollégiumot, és mindent átkutattak. Közvetlenül ennyit láttam az '56-ot követő megtorlásokból.

Később sem került szembe a rendszerrel? Miként került Franciaországba?

A rendszerhez való hozzáállásomról általában most azt mondanám, hogy ambivalens volt, már a gyerekkor tapasztalatainál fogva is. Így például látnivaló volt, hogy a szegény családoknak jobb lett a sorsa, a volt egri káptalan béreseinek sok gyerekéből tanult ember lett. Nagyanyám bennünket is serkentett a továbbtanulásra, ismételve: „Nekünk a pap mindig azt mondta, hogy a parasztnak elég annyit tudni, hogy az eresz alá álljon, ha esik az eső.” Másrészt, eléggé kalandvágyó természetű voltam, amit viszont inkább olvasmányaim tápláltak, mint a rátermettség.

A gimnáziumot követő évek kínosak voltak. Részben a körülmények miatt, de az én hibám is volt, hogy érettségi után nem jelentkeztem egyetemre, ahol siker esetén talán jobban megtaláltam volna az utamat. 1960 őszén behívtak katonának. Leszerelés után, 1963. februárban Debrecenbe mentem dolgozni, egyben beiratkoztam egyetemi előkészítő tanfolyamra (az előadásokat Orosz István történész tartotta, a kedves és tudós ember).

Munkahelyemen a hangulat rossz volt, napirenden voltak a veszekedések és a konfliktusok. Önmagában véve sikeres felvételi vizsgám a szegedi József Attila Tudományegyetem jogi karára nagy esemény volt a tömeges túljelentkezés miatt, de a vizsgákra való felkészülés döcögősnek bizonyult.

1965 nyarán láttam egy hirdetést, ahol az Expressz ifjúsági utazási iroda keresett jelentkezőket egy párizs-versailles-i kirándulásra. Ez felébresztette bennem a mítoszt, amely olvasmányaim során rakódott le a párizsi bohém élet és a francia forradalmi hagyományok körül. A párizsi úthoz jó javaslatot adott az Ofotért személyzeti osztálya. Debrecenben a párt embere, aki beidézt, elmondta: tudják, hogy rossz a helyzet a munkahelyemen, de majd utánanéznek. (Külön nyomta a lelkiismeretemet, hogy visszaéltem ezeknek a bizalmával.) A repülőn megismerkedtem egy francia lánnyal. Vele címet cseréltünk, hozzájuk érkeztek aztán jó ideig a leveleim, mivel nem volt állandó lakhelyem. Persze a lány meglepődött, amikor vagy két hét múlva felkerestem, nem lehetett neki kellemes bennünket kíséretetni a rendőrprefektúrán... Ez úgy történt, hogy a párizsi látogatás végének közeledtével egyre nyugtalanabb voltam. Egy délután gondterhelten leheveredtem. Szobatársam, egy fiatal építészmérnök egyszer csak felém fordult, és megkérdezte: Te is le akarsz lépni?

Ezt követően mentem el a Külügyminisztérium menekültügyi osztályára a rue La Pérouse-ba, aminek már nem emlékszem, hol találtuk meg a címét. A magyar részleg előszobájában várakozott egy '56-os, még elég fiatal ember. Összeismerkedtünk, s mondtam neki, mi járatban vagyok, amire felszisszent: „Hát ti megőrültetek!”, és sebtében elmesélte, milyen nehéz a menekülsors, hogyan zsákmányolják ki az embert stb. Amikor kinyílt az ajtó, ott volt egy régivágású szikár hivatalnok, aki a küszöbön várakoztatott, míg rágévelt néhány szót egy kis kártyára. Ezt rideg mozdulattal átnyújtotta, mondván, hogy na ezzel menjenek el a rendőrségre. Egymást bátorítva hagytuk el a diákszállót az utolsó napon, amikor csoportunk Versailles-ba ment kastélylátogatásra.

Hogyan és mikor került közel a történelemhez? Orosz István mellett voltak-e más inspirálói ennek a választásnak?

Olvasni szerettem gyerekkorom óta; ritkán mentem például tehenet őrizni a kis, sárga-fedelű „Olcso Könyvtár” sorozat valamelyik kötete nélkül. Így a világirodalom ismertebb szerzői (Verne, Balzac, V. Hugo, M. Twain, Gorkij, Stevenson, Dickens) olyan familiárisak lettek számomra, mint Móricz Zsigmond, Jókai, Mikszáth vagy Tamási Áron.

Szüleim sokszor emlegették apai nagybátyámat, aki az olasz fronton, Doberdónál esett el 1916-ban. Anyai nagyapám 1915-ben esett fogságba Galíciában, „Premisli” (Przemysl) bevételekor, és hat évig raboskodott az Urálban. Egyszer hozott is egy *Premisli ostroma* című könyvecskét, amiből több estén át felolvastattak velem. A haldokló, vízért könyörgő katonák leírása több nyugtalan éjszakát okozott. Egy másik, közeli tanyán lakó hadviselt ember, aki fogságát Kirgiz-földön töltötte, szintén érdekfeszítően mesélt a muzulmán népek szokásairól. Az olvasmányok és az élmények bizonyára közrejátszottak abban, hogy iskolásként vonzott a történelem.

Orosz István előadásaiban az volt számunkra a megkapó, hogy minden jegyzet nélkül, oda-vissza járkálva a tábla előtt olyan világosan, de fűszerezve is fejtette ki a napóleoni háborúk és szövetségi-rendszerek bonyodalmas történetét. Az utolsó órákon felvetette, hogy mit gondolunk az ország és a Habsburgok viszonyáról. Én jóval később fedeztem csak föl, hogy ebben az időben folyt a történészek közt az ún. „nemzet-vita”, és ártatlanul elmondtam kis gimnáziumi emlékeimet a magyar ipar elsorvasztásáról meg persze a nemzeti elnyomásról. Mindenesetre érezhette, hogy érdeklődésem őszinte volt a történelem iránt, mert megajándékozott egy tanulmányának különlenyomatával, amit ma is itt őrzök a könyvtáramban.

Hogyan jutott be magyar politikai menekültként egy francia egyetemre?

Párizsban először az *Alliance Française*-be jártam nyelvet tanulni azzal a céllal, hogy újra-kezdem egyetemi tanulmányaimat. Egy, talán még a háború után létrejött egyezmény alapján Franciaországban a magyar érettségit elfogadták, legalábbis a bölcsészkaron. Csak-hogy az én bizonyítványom Debrecenben maradt, és amikor a család kérelmezte az elküldését, ezt a hatóságok visszautasították, már annál fogva is, hogy közben elítéltek (egy év tíz hónapot kaptam hazatérés megtagadása miatt). Végül is anyám készítettett egy hiteles másolatot, és ezt elküldte nekem egy olcsó borítékban, megcímezve az ő kezdetleges írásával, amire kevésbé figyeltek föl a postán.

A felvételihez kellett még a külföldieknek egy írásbeli vizsgát tenni francia nyelv és civilizáció ismeretből. A szociológiára a kíváncsiság vitt meg az az elképzelés, hogy hozzájutok majd valamilyen kutatóálláshoz.

Az első tanév, 1967–1968 második felében közbejött ’68 májusa, akkor állandóan az utcán voltunk. Nem is voltak vizsgák, és megadták a szemesztert azoknak, akik rendszeresen részt vettek a szemináriumokon. A harmadik tanév végével szereztem egy *licence*-ot, amit beszámítottak a történelem–földrajz szak első két évének az ekvivalencia kérelmezésekor. Közben ugyanis megnősültem, feleségemet, aki filozófia tanárként végzett, kinevezték az Eure megyei Evreux-be, szóval ott kellett hagyni Párizst. 1971-ben jött az első gyerek is, én megkaptam az állampolgárságot, és kézenfekvő volt, hogy az oktatás területén próbáljak meg munkát találni. Helyettesítésekkel kezdtem a megye székhelyén, illetve kisvárosaiban, és menet közben szereztem meg történelem–földrajzból a szükséges diplomát (a szociológia nem lévén oktatási tantárgy a középiskolákban), tehát rendszeresen visszajártam a Sorbonne-ra a foglalkozásokra.

1977-ben egy rektori pályázati felhívást követően a Második Világháború Történelmi Bizottságának a megyei levelezője lettem, amivel egyben megoldódott a szakdolgozat téma-választása is. Ez a bizottság közvetlenül a kormánytól függött, és megyei hálózatának feladata a háborúhoz és a megszálláshoz fűződő események forrásainak felkutatása, számszerű felmérése és feltérképezése volt. A központosított kiaknázás mellett a feltárt anyagokat a „levelezők” felhasználhatták (a titkosítási szabályok betartásával) egyetemi dolgozataikban vagy egyéni publikációkban, így én is közzétehettem kutatásaim eredményeit. Ez a tevékenység folytatódott (a tanítás mellett), amikor 1980-ban az említett bizottságot a Jelenkori Történelmi Intézet váltotta fel. A megyei levéltárnak szinte állandó „vendége” lettem azért is, hogy elvállaltam ennek oktatási szolgálatát, amit szintén vagy túlóráként fizettek, vagy az iskolai óráim számának a csökkentésével.

Egyaránt átélhette személyesen a magyar 1956-ot és a párizsi 1968-at. Milyennek látta magyar szemmel a párizsi eseményeket?

Az igazság az, hogy 1968-ban nem hatott át olyan forró lelkesedés, mint 1956-ban. Hajdú-böszörményben, amikor felvonultunk, talán ötezren lehettünk, de ez valami hihetetlen, csodálatos dolognak tűnt. Párizsban is nagy élmény volt százezres tüntetéseken részt venni, de ezeknek a mámorát már sok racionális elem tompította.

Itt vissza kell térnem röviden az ittmaradásunk utáni hónapokra, amikor naphosszat munka után járva aránylag rövid idő alatt elég sokféle emberrel találkoztunk a magyar emigrációs milióban. A Sèvres-Babylone metróállomás közelében lévő katolikus imaház udvarán például vasárnap délelőttönként néha hét különböző irányzatú '56-os „szabadságharcos” árulta az újságját. Délután a Champs-Élysées-re mentünk a protestánsokhoz, akiknek a hollandok adták kölcsön ebben az időpontban már szabad diplomukat. Az itteni magyarok a szertartás és a Himnusz után leginkább a családi dolgukat mesélték egymásnak. Elég korán tudomásunkra jutott az is, hogy léteztek ifjúsági kulturális otthonok, ahol négy frankért szállást és reggelit lehetett kapni. Ezeknek az otthonoknak a kezelése gyakran baloldali, illetve kommunista diákok kezében volt, akik körében akkor már sokan kritikusan szemlélték a párt múltját és politikáját. Mindenesetre közülük valaki hozott össze Nagy Balázssal; ő 1946-ban a NÉKOSZ titkára, 1956-ban a Petőfi Kör egyik titkára, majd Brüsszelben a Nagy Imre Intézet egyik alapító tagja volt. Nyugaton szakított azokkal az '56-os emigráns értelmiségiekkel, akik – ahogyan ő mondta – beálltak a burzsoázia szolgálatába, és feladták a szocializmus eszméit abban a (téves) hitben, hogy a tőkés rendszer meghaladhatatlan.

Amikor én megismertem, Nagy Balázs már az egyik francia trockista szervezet aktív militánsa volt. Így lett az ő révén számomra nagy felfedezés Trockij *Az elárult forradalom* című műve, valamint az 1920-as évek vitái a Szovjetunióban és a sztálinizmus egész története. 1967 júliusában csoportjának (a Magyar Szocialisták Forradalmi Szövetségének) egyik tagja magával vitt Angliába, ahol Scarborough-ban egy nemzetközi ifjúsági találkozón egy hétig vitatkoztak a különböző sztálinizmus-ellenes forradalmi irányzatok. Párizsban meghívtak a József Attila Körbe, ami valójában az előcsarnoka volt a kis trockista szervezetnek. Amikor ide fölvettek, mind a magyar, mind a francia csoport heti gyűlésein részt kellett venni. Emellett húztuk stencilen a *Szocialista Forradalomért* című lapot, amibe a „régiek” írtak, de mindenki foglalkozott a terjesztéssel. A cikkek szisztematikusan Kádár-ellenesek voltak, védték a szocialista vívmányokat, és általában leleplezték a sztálinizmus „ügynöki” szerepét a kapitalizmus szolgálatában. Nagy Balázs már évekkél a „rendszer-váltás” előtt írogatott arról, hogy a sztálinista bürokrácia a tőkés rendszer restaurációja felé halad.

Az Ön kérdésére visszatérve, mindezt annak magyarázataként mondtam el, hogy az 1968-as párizsi eseményeket én nem annyira „magyar szemmel”, mint inkább a francia Pierre Lambert-féle trockista szervezet szemével láttam. Ez elhatárolta magát a diákmozgalmak folklorisztikus megnyilvánulásaitól, valamint a vandalizmusoktól, és inkább a munkásság sztrájkjainak a szervezésében tevékenykedett, már amennyire erejéből futotta. Én egyébként az utcai összecsapásokat tisztes távolságból szemléltem, és általában óvatos voltam, mivel a letartóztatott idegen személyeknek rögtön kitették a szűrét az országból.

De az időnkénti erőszakosságokon és természetesen azon túl, hogy közel tízmillió ember sztrájkolt egy hónapon át, az volt talán a legeredetibb, hogy ekkor mindenki, mindenütt vitatkozott. Autentikus, pezsgő volt a közélet. A Sorbonne nagy előadótermében például éjjel-nappal folyt a szócsata a különféle politikai irányzatok között: három egymással szembenálló trockista mozgalom, anarchisták, maoisták, sztálinisták és még mások. Még a szép negyedek dámái is bejártak az Egyetem udvarára, mint valami kiállításra; egymás hegyén-hátán voltak itt ugyanis kifüggesztve a szellemeskedően lázadó feliratok; a kápolna felőli oldalon Victor Hugo és Pasteur szobrai vörös zászlókkal a kezükben révedeztek.

Amikor a mozgalmaknak vége lett, és elkezdődött a tanítás, a viták szelleme tovább hatott, legalábbis a szociológián, ahol például nemcsak olyan szerzők, mint Weber, Durkheim, Halbwachs vagy Aron és Bourdieu voltak kötelező olvasmányok, hanem Marx Tőkéje is. Én, aki ezt vulgátumként otthon sose olvastam, most eredetiben tanulmányoztam. Előttem van a fiatal tanársegéd, Raphaël Pividal (később író lett), aki homlokát törölgetve magyarázta a kizsákmányolás mechanizmusát. Volt egy olyan tantárgy is, hogy „Marxizmus és Pszichoanalízis”, amit egy görög emigráns tanár adott elő. A két legnagyobb hatású szerző persze, akiknek a hírneve továbbra is uralta a *Quartier Latin*-t, Raymond Aron volt a szociológia és Claude-Lévi Strauss az etnológia területén.

1970-ben, amikor elköltöztünk Párizsból, otthagytam a magyar, illetve a francia szervezetet is. Az igazat megvallva, én nem voltam misszionárius alkat, untam a sok gyűlést is a „fantom” tevékenységekkel, és képtelen voltam minden feladatot ellátni. A trockistákkal töltött öt év természetesen mély nyomott hagyott történelemszemléletem kialakításában. Előző tapasztalataim, ideértve a gyerekkoriakat is, szinte észrevétlenül felértékelődtek. Azt értem ez alatt, hogy tudatvilágom úgy-ahogy hozzáigazodott a megélt valósághoz. Ez utóbbi meg ugye olyan események-körülmények alkották, amik szüntelenül motiválták a történelem mint ismeret iránti érdeklődésemet. Azt hiszem, hogy a népmozgalmokban szerzett tapasztalat és általában a közügyek iránti érdeklődés jól hozzájárul a társadalmi és politikai jelenségek intímabb megértéséhez. Nevezetesen annak a felismeréséhez, hogy a történész kényes helyzete jórészt abból származik, hogy szükségszerűen a szereplők és a nézőközönség közt foglal helyet: tehát nem lehet sem pusztán szemlélődő, és nem azonosulhat önfelédten a protagonisták valamelyikével sem. Ideértve a fennálló hatalmat és annak ideológiáit.

A Nyugaton szerzett marxista, trockista ismeretei fényében hogyan értékelődött át a „kommunista” Magyarországról alkotott korábbi képe?

Amint már említettem, én a fennálló rendszerrel nem azonosultam, de belőle sok dolgot visszautasítani se tudtam. Ezek az ellentmondások nemcsak a könyvekből merített ismeretekből származtak, hanem tapasztalati tényekből is, már kora gyerekkortól kezdve. Persze nem szeretném azt a látszatot kelteni, mintha már csírájában meg lett volna bennem az, amit jóval később a sztálinizmus „kettős természetéről” megtanultam. Arra is jól emlékszem, hogy a kapitalizmus mint olyan a vágyaimon kívül esett, nem csábított se autót, se más, ami sok vasfüggöny mögötti fiatalt megszáditott. Nem mondhatom, hogy egyéni éle-

tem körülményei alakították volna ki véleményemet a kapitalista rendszerről. De tudatára ébredtem annak, hogy nincs szükségszerű kapcsolat a szabadság, a demokrácia és a kapitalista gazdasági-társadalmi rend között, hisz a tőkés államok többségében önkény és diktatúra uralkodott. Itt Franciaországban a rengeteg sztrájk és egyéb mozgalom azt is mutatta, hogy a demokrácia és a viszonylagos anyagi jólét nem a burzsoázia ajándéka. És persze ott volt a vietnámi háború, ami közel tíz éven át mozgásban tartotta a baloldali mozgalmakat és fiatalságot, és amely engem is a tiltakozók soraiba vitt.

Tulajdonképpen egy olyan periódusban kerültem ide, amikor a második világháborút követő prosperitás a végét járta, a tőkés piacok eldugulóban voltak, és az ifjúságra a kilátástalanság vetette rá árnyékát. Így az a harminc év, amit a közoktatásban töltöttem, az állandó „reformok” jegyében zajlott. Vagyis: a tetszetős érvek („modernizáló”, „diákok érdekeit érvényesíteni kívánó”, „elitizmus ellen harcoló” stb.) mögött minden kormány a tantárgyak tartalmának az elszegényítését és a tudomány tekintélyének a lejáratását kereste. Már ekkor kezdték adaptálni az ifjúság képzését a munkaerőpiachoz az igényesebb, de többre kerülő kvalifikációk leépítésével, és az általános műveltség és a kritikai szellem degradálásával.

Ami a „kommunista” Magyarországról alkotott képem átértékelését illeti, ebben nagy szerepe volt Nagy Balázsnak és tanulmányaimnak. Trockij írásain kívül újdonságok voltak számomra olyan művek, mint Isaac Deutscher Sztálin- és Trockij-biográfiái vagy Arthur Koestler könyve és több más elbeszélés a moszkvai és a háború utáni boszorkányperekről.

Az átértékelés folyamatában számomra alapvető elemeket felsorolásként, emlékezetből idézem. Azzal már akkor is tisztában voltam, hogy az emberi és társadalmi dolgok a legtöbbször csak tendenciák, tehát semmi sem egészen fehér vagy fekete. Számomra a legmeggyőzőbb érvek tehát a következők voltak: 1. A „szocializmus egy országban” sztálini elméletének az abszurdítása. 2. A forradalmi és nemzetközi perspektívának az elvetéséből származó „cikkakos” politika, amiből következett, hogy a kommunista pártok hol szektás balosok, hol szélsőségesen opportunisták voltak. 3. Az a tény, hogy a szólamok mögött a sztálini Szovjetunió nacionalizmusa volt a valóság, és hogy a világ kommunista pártjai a szovjet állam kiszolgálói lettek, mindenekelőtt a különböző országok forradalmi elemeinek az üldözésével. 4. Végül pedig az a megállapítás, hogy a szocialista vívmányokat kisajátító, ezeken élősködő sztálinista bürokrácia nem szükséges velejárója az 1917-es forradalmakból született gazdasági-társadalmi rendszernek. Ez utóbbi „degenerációja” az európai forradalmak elbukása és a Szovjetunió elszigeteltsége miatt következett be, és az is közrejátszott, hogy az új rendszer számára legértékesebb forradalmárok nagy része elvérzett a polgárháborúban. Másrészt, mivel a szocialista termelési viszonyok a legautentikusabb demokráciát igényelnék a politikai szférában, a bürokrácia csak rendőri terrorral őrizheti meg a hatalmat; igényeinél fogva szükségszerűen a kapitalizmus kiszolgálójává válik, hisz ez a rendszer a domináns a világpiacon, amitől egyetlen gazdaság se zárkozhat el.

Mindezekből következne, hogy csak két megoldás lehetséges: vagy kapitalista restauráció, vagy politikai forradalom a szocialista vívmányok védelmében, a bürokrácia államának a megsemmisítésével. Ezért volt a francia trockisták szemében határtalan presztízse az 1956-os magyar forradalomnak, ami ráadásul a berlini és a poznaí megmozdulásokat követően nem tűnt elszigetelt jelenségnek. A munkástanácsok nemcsak az összeomlott sztálinista államgépezetet voltak hivatva helyettesíteni egy alulról felépített hatalom kezdeményezésével, hanem egyben garanciát is jelentettek a tőkés restaurációra törekvő ellenforradalmi erőkkel szemben.

Kíváncsi lennék arra is, hogyan értékelte át Önben 1956 közvetlen élményét a párizsi magyar emigráció „különböző irányzatú ’56-os szabadságharcosaival” való találkozására...

Én a *Gavroche* című történelmi népszerűsítő folyóiratban itt-ott megemlékeztem 1956-ról. Utóbb az 50. évforduló alkalmából alaposabban utánanézttem ennek, például Gyurkó László könyveiben és néhány dokumentum-gyűjteményben, nevezetesen a *Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni* címűben. És tényleg az derül ki, hogy a felelősen politizáló, szervezett küldöttségek 1956 november–decemberében mind a Nagy-Budapesti Munkás-tanáctól várták, hogy mit kell tenni.

Ami az ’56-os magyarokról emlékemben megmaradt, az az, hogy a politizálók főleg Triannonnal voltak elfoglalva, és háborogtak „a Nyugat” hálátlansága miatt (amiért nem avatkoztak be a szovjet tankok ellen), „pedig mi voltunk a kereszténység védőbástyája”. Volt aztán olyan, aki a Szépművészeti Főiskola környékén ódöngött, és a hír járta, hogy egyesek, közel tíz év után még nem fejezték be az első évet. 1966 tavaszán elmentem Groningenbe egy holland fiúhoz, akivel még Debrecenben kötöttem barátságot; ott tanult magyarul a Nyári Egyetemen, és egyébként francia szakos volt. Na, ő összehozott egy este néhány ’56-os fiatal magyarral, akik mind az egyetemre jártak. Ahogy visszaemlékszem, elég bánatosak voltak, és panaszkodtak, hogy „itt (mármint Hollandiában) az utolsó fűszál is jobban meg van szabályozva, mint a legkeményebb szocializmusban”. Mindenesetre a párizsi „szabadságharcosok” világa idegen volt az én – rövid – ’56-os élményemtől.

A későbbiekben teljesen el is távolodott a trockista eszméktől, illetve a politikai mozgalmaktól és ideológiáktól?

Miután Párizsból elköltöztünk, az oktatással és a családdal járó gondok háttérbe szorították az ideológiai kérdéseket. Azért úgy-ahogy követtem a magyar dolgokat is; a párizsi Balatoncégnél továbbra is előfizettem több hazai kiadványra: járt a Valóság, a Könyvvilág, a Kritika, egy időben még a Szabad Föld is és a História. Ami a marxista-trockista eszméket illeti, nem annyira eltávolodás, mint inkább az történt, hogy ez után a valóságos terepen, a munkaviszonyokon keresztül és a francia hétköznapiakba jobban beilleszkedve ítélt meg a közélet alakulását. Az egyetemen a nagy baloldali diákszakszervezet tagja voltam, tanárként pedig a hasonló színezetű, a kommunista és szocialista párt erős befolyásával jellemezhető pedagógus szakszervezeté. 1981-ben, amikor Mitterrand-nal a „Baloldali Szövetség” került hatalomra, ez a szakszervezet jóformán lemondott mindenféle ellenállásról azaz, hogy nem kell zsenírozni ezt a kormányzatot (ami aztán például még többet privatizált, mint a jobboldal emberei). Ekkor léptem át egy másik szakszervezetbe, amelynek nyugdíjas koromig tagja maradtam.

De az 1970-es évek végétől kezdve a szabadidőm nagy részét a második világháború és a német megszállás kutatásával töltöttem. Ekkor dúlt a Vichy-rendszer körüli vita az amerikai történész, Robert Paxton könyvének francia nyelvű publikációját követően, ami eredetileg 1972-ben jelent meg *Vichy France. Old Guard and New Order, 1940–1944* címmel. Az a Marcel Baudot támogatta kutatói tevékenységemet, aki az 1920-as évek óta a megyei levéltár igazgatója volt, majd részt vett az ellenállásban, és 1944 tavaszán a londoni francia kormány őt nevezte ki a megyei FFI-szervezet (*Forces Françaises de l’Intérieur*) parancsnokává. A ’70-es években már országos levéltári felügyelő volt, ami megkönnyítette a kényes dokumentumokhoz való hozzájutást, illetve a szükséges derogációk megszerzését. A kollaboráció múltját kutatva például évekig jártam Rouen-ba, ahol a Fellegbbiteli Bíróság pincéjéből hozogatták fel a gyakran még szénporos dossziékat. Az ellenállás tanulmányo-

zása pedig elvezetett az akkor még élő szereplőkhöz, úgyhogy mindez erősítette számomra az „alulnézetű történetírás” vonzását.

A '70-es évekkel kezdődő és a Vichy-rendszerrel szorosan összefüggő másik nagy vita a zsidók üldözése és elpusztítása körül folyt, amit a háború utáni hivatalos emlékezet és történetírás meglehetősen elsikkasztott. Ez a kérdés elvezetett Lengyelországba is a túlélők egy kis csoportjával és körülbelül nyolcvan diákkal. Egy hét alatt végigjártuk Auschwitz–Birkenau-t és a többi haláltáborokat. A polémia itt is dúlt, miután az apácák teledugdosták az auschwitzi tábor egyik oldalát fehér fakeresztekkel...

A hazai olvasók számára alighanem meglehetősen ismeretlen az „alulnézetű történetírás” fogalma. Mik ennek a módszernek a legfontosabb ismérvei?

A magyar irodalom és költészet tele van az alulnézetű történelem szereplőivel: „a dolgozó nép okos gyülekezete”, „akik a nap hevében éhen-szomjan kétségbeesve tengenek” stb. (Úgy emlékszem, József Attilától és Petőfi Sándortól valók az idézett sorok.) Tudomásom szerint a történetírás szintjén nincs kifejezetten ennek Franciaországban se iskolája, se különleges módszere. A legkidolgozottabb területe bizonyára a társadalomtörténet. Az én témám esetében az 1944–1947-es évek históriája az itteni publikációkban főként a nagyhatalmak civakodásaiból és a választási eredmények kommentálásaiból tevődik össze. Ha a nép (munkásság, parasztság stb.) mozgolódik, kezdeményez, védekezik, kifejezi aspirációit, az rendszerint a kommunista bujtogatók műveként jelenik meg. Ebben a távlatban Harry Hopkins összegyűrhető kalapjának több hely jut, mint például a nemzeti, az üzemi és a földosztó bizottságoknak, amelyekről a tankönyvekben és egyebütt egy szó sem esik, és amik az én könyvem közel egyharmadát teszik ki. Persze, nincs alulnézetű történelem a nemzetközi kapcsolatok, a kormánypolitikák vagy a nagy közhatalmak ismerete nélkül. Azt mondanám végül is, hogy nézőpont kérdéséről van szó és arról, hogy mire fektetjük a hangsúlyt.

Hogyan fogadta a francia szakmai és a közvélemény az 1944 és 1947 közötti magyar történelemről írott kötetét? Általában véve, milyen a magyar történelem ismertsége Franciaországban?

A szakmai véleményt illetően először talán azt kell mondanom, hogy a doktori értekezés-ként készült írásom megvédésekor tulajdonképpen nem került sor a munka lényeges mondanivalóinak a vitájára. Az volt a benyomásom, hogy már maga a téma ünnepzavaró volt, nem felelt meg az új kurzus elvárásainak.

A könyv megjelenését jelezte egy kis összefoglalóval a *Le Monde* az '56-os forradalom 50. évfordulóját publikációk ismertetésével méltató rovatában; ezidő tájt Nagy Balázs is küldött recenziót egy angol folyóiratnak, elismeréssel szólva munkám alaposágáról és a könyv hasznosságáról. Paul Gradwohl, aki doktori munkáját Magyarországról készítette, kiemelte, hogy a könyv témája szemben áll a politikai bűnökre alapozott historiográfiával, illetve hogy „francia nyelven az egyedüli eszköz”, amely magyar forrásokra és publikációkra támaszkodva bemutatja az ország helyzetét a szovjet csapatok érkezésétől a kommunista rendszer berendezkedéséig. De Gradwohl rosszul értett bizonyos dolgokat, így például azt, hogy a Vörös Hadsereg kivonásának a perspektívája miért volt – a könyvem szerint – polgárháborút gerjesztő tényező. És különösen elsiklott a három legitimitás problematikája fölött, ami tulajdonképpen meghatározza a könyv szerkezetét tematikus szempontból. Minden hivalkodás nélkül úgy vélem ugyanis, hogy eléggé eredeti ezeknek az elhatárolása (mármint a népmozgalmak, a Vörös Hadsereg és a központi hatalom legitimitása) és kapcsolataik fejlődésének a bemutatása.

A publikációt követően volt még két másik meghívás, amelyek inkább már a közvéleményt érintik. Mindkét rendezvényen körülbelül ötven résztvevő jelent meg. Az ezeken elmondott előadásaimat közölték is, továbbá a *Quinzaine Littéraire* című lapban is írtak a könyvről az '56-os forradalom 50. évfordulója alkalmából.

A „keleti országok” iránt sokkal nagyobb volt az érdeklődés a „szovjetológia” és a „kremlinológia” virágzása idején, mint a Szovjetunió összeomlása után. Egyébként az információk tekintetében ez a mélyreakciós Európai Unió mintha bojkottálná a híradást tagországról. Ezekről ugyanis jóformán csak akkor hallani, ha valami szenzációs szerencsétlenség áll elő: bányáomlás Romániában, lányrablás Budapesten, árvizek a Duna vagy az Elba vidékén stb.; no meg a választások alkalmával.

Hogy „milyen a magyar történelem ismertsége Franciaországban”? A kérdést elküldtem egy történész kollégának, akinek a felesége is kutató és történelemtanár; a válaszuk az, hogy „olyan, mint egy vádi (azaz szaharai kiapadt folyómeder) alacsony vízállás idején”. Az ilyen véleményt persze korrigálni kell, elsősorban azzal, hogy sok kulturális és egyéb társulat létezik, amelyek ideológiai színezetük szerint érdeklődnek, sőt lelkesednek az ország múltjának ismeretért. Így például van olyan baráti társulat, amelynek tagjai milliméter pontossággal követik Szent Márton vándorútját, s láthatólag jól ismerik országunk liberális, illetve klerikális-konzervatív szemléletű történelmét. A kutatás és az egyetemi oktatás szintjén a magyar történelem a szélesebb szláv-régióba ágyazódva van jelen, azt hiszem, nagyon szerény „kereslettel” és évek óta erős európai uniós propagandairánnyal.

Hogyan értékeli a magyar történészek eredményeit az 1945 és 1949 közötti magyar történelemtől? Létezik-e Ön szerint baloldali és jobboldali történetírás?

Itt még több fenntartással kell válaszolnom, hisz sok, az említett korszakot érintő újabb magyar publikációhoz nem jutok hozzá. A mostani kurzus előtti történetírásról a Rákosi korszak legsötétebb éveit leszámítva azt gondolom, amit egy orosz szerző, Jurij Nyikiforov ír a szovjet történetírásról: „eltekintve a kötelező ideologizáltságtól, módszertani felfogásában teljes egészében a forradalom előtti pozitívizmus hagyományait követte”.¹ Ez számomra a legfrappánsabban kitűnt a Levéltári Közleményekben megjelent tanulmányok esetében, ahol az egy-két-, néha háromoldalas, a pártot és a Vörös Hadsereget dicsőítő bevezetések után gazdag és becsületesen bemutatott ismereteket tartalmazó írásokat lehetett olvasni. De amint ez ismert, voltak kérdések, amikhez nem lehetett hozzányúlni.

A rendszerváltás utáni történetírás tehát sokkal színesebb és változatosabb. Az Ön által felvetett terminológiák („baloldali és jobboldali történetírás”) helyett vagy mellett azt mondanám, hogy meglátásom szerint vannak alapos, körültekintő, tárgyilagos történészek, és vannak, akik nem nagyon törődnek a mesterség etikájával. Olyan (íratlan) alapszabályok be nem tartására gondolok, mint a felvonultatott szereplők (egyének és társadalmi-politikai erők) mindegyikének szóhoz juttatása, a történelmi kontextus és kronológia respektálása, a tények legalább megközelítőleg fontossági sorrendjének a betartása és a tanulmányozott kérdések történelmi távlatba való helyezése.

Vannak aztán csúsztatások, jellegzetes kihagyások és persze a nyugatos rögeszme: ezúttal egy csomó szerzőnél a „dicsőséges Szovjetunió” helyett a nagylelkű amerikai (USA-féle) demokrácia felé konvergál, annak függvényeként alakul minden magyarázat és konklúzió. Csúsztatás alatt értek kronológiai és fogalmi jellegű sandaságokat. Sok írás például nagyvonalúan 1945-tel kezdődik; vagy azért, hogy elkendőzze 1944 utolsó negyedének az

¹ Nyikiforov, Jurij A.: *A második világháború és a Szovjetunió elleni német támadás okai a legújabb orosz történetírásban*. Múltunk, 50. (2005) 1. sz. 13.

eseményeit (a szovjet katonák erőszakoskodásán kívülieket), vagy mert azt a látszatot akarja kelteni, hogy a sztálinista diktatúra már ekkor elkezdődött. A fogalmi zavarosság keltésére jellemzőnek találok a totalitarizmus, a bolsevizálás és a szovjetizálás fogalmainak visszatérő használatát: nevezetesen, mert – és ezt minden iskolás tudja – a szovjetek és a bolsevik hatalom az orosz forradalmakhoz kapcsolódó, történelmileg pontosan konnotált fogalmak, amelyeknek a kivetítése a sztálinista állam külpolitikájára nyilván a szocialista forradalom és a bolsevizmus eszméinek a diszkreditálását célozza. Történelmünk ismer olyan fogalmakat (és valóságot), hogy elnémetesítés, erőszakos magyarosítás. Ezek mélyreható, a társadalom szövetét érintő folyamatokra utalnak. Nos, a „szovjetizálás” szemantikája egyből ilyenre emlékeztet, holott „csak” egy átmeneti, felületes katonai és politikai jelenségről van szó. Az akkori rendszer felszámolása után látni való, hogy az állítólagos szovjetizálásból semmi se maradt. A lusta, ideológiával telt fogalomnál szerintem közelebb áll a történelmi valósághoz az olyan kifejezés, mint „szovjet megszállás” vagy „orosz katonai megszállás”.

Még azt is megkísérelném állítani a saját tapasztalatom alapján, hogy a nemzeti kultúra virágzóbb volt, mint most, amikor az amerikai szubkultúra elárasztotta az országot.

A könyvemben egyébként említek néhány olyan politikai és rendőri gyakorlatot, ami meglátásom szerint sokkal inkább a Horthy-rendszer szokásainak a reaktiválása volt, mint szovjet import termék.

Az új kurzus történetírásának árnyoldalai közt említeném még a mértéktelen hungarocentrizmust, a kiárusított szocialista alapú gazdasági-társadalmi rendszer leredukálását a Rákosi- vagy a Kádár-féle diktatúrára, és általában a történelem rendőri, illetve premeditációs szemléletét.

Ez mit jelent az Ön értelmezése szerint?

A rendőri szemléletről azt mondanám, hogy ez leredukálja a tanulmányozott kérdéseket a történelmi távlat és a társadalmi-politikai környezetbe való beágyazás nélkül. Például, hogy minden népmozgalom mögött kommunista vagy anarchista izgatót kell sejtetni. A premeditációs szemlélet annak a meggyőződésnek az általánosítása, hogy a történelmi események „előre kitervelt”, „szándékosan megfontolt” cselekményeknek az eredményei. Mintha a történelem „menetrend” vagy jogi normák szerint működne...! Ezért találtam érdekesnek idézni könyvemben Raymond Aronnak azt a mondatát, hogy a történész feladata leginkább az, hogy „a múltba helyezkedve megőrizze vagy felelevenítse a jövő bizonytalanságát”. Közel áll ehhez a szemlélethez az is, amit alkotmányoskodásnak neveznék, és ami nálunk a dzsentrí hagyományok édes csemegéje. Jellemző példa erre a „Ságvári-ügy” vagy az az eljárás, amikor az 1944–1947-es helyzet elemzésére és megítélésére az 1990 után fabrikált jogi normákat alkalmazzák. Általában a múlt dolgain való törvénykezés itt Franciaországban is elérte az abszurditás tetőfokát, és ha így megy a dolog, a történészeknek olyan *politically correct*-nek kell majd lenniük, mint a nagy Dzsugasvili idején..., és cserélni kell a nagylexikont minden kormányváltozás alkalmával.

Ami a premeditációt illeti: például egy csomó szerző azt írja, hogy Moszkvában már mindent eldöntöttek 1944 őszén, a tárgyalás a horthysta küldöttekkel csak köntörfalazás volt Molotov és Sztálin részéről. Az egyik neves történész állítólagos szovjetizálásunk bizonygatása céljából odáig megy, hogy „menetrendről” beszél. Azon is el lehetne képedni, hogy még mindig vannak történészek, akik ismételtnek olyan dolgokat, hogy Sztálin a Vörös Hadsereg győzelmével a világforradalom kiterjesztésére törekedett! Úgyhogy nem is érti az ember, miért kell a kutatással bíbelődni, elég, ha bemondjuk a célállomást, és ott

majd felébreszt bennünket a kalauz, ha megengedhetem magamnak ezt az képletes kifejezést.

Van viszont szerintem az 1917-ben született szocialista rendszernek és a sztálinista diktatúrának egy egyedülálló dimenziója, ami ismeretelméleti szempontból figyelmet érdemelne, és ami kitűnő távlatot nyújthatna tárgyalt 1944–1947-es periódusunk megértéséhez és megítéléséhez. Az ugyanis, hogy ezek (mármint a szocializmus és az elfajult munkásállam) a modern történelemben egyedülálló jelenségként egy befejezett egységet képeznek, a nyelvészek szóhasználatával úgy is lehetne mondani, hogy rendelkezésre áll egy korpusz. Tehát a teleológia bűnébe esés veszélye nélkül meg lehet határozni, hogy kik tévedtek és kik láttak világosan még a folyamat befejezése előtt a sztálinizmus természetét és geneziséét illetően: Sztálinnal szemben a Trockij és Zinovjev körül kialakult baloldali ellenzéknek volt igaza. Amit az 1920-as években csak elméleti érvekkel lehetett alátámasztani, nevezetesen, hogy a szocializmus nem létezhet egy (pláne félfedális) országban, ma már tudjuk. Ez azt is jelenti, hogy *általában* a munkásmozgalom történetét viszont nem lehet zárójelbe tenni. Ami az 1944–1947-es periódust illeti, természetesen részét képezi az 1989–1990-ben véget ért „kommunista” korszaknak. És nekem úgy tűnik, hogy a sztálinizmus alapvetően ellenforradalmi természete jó „kulcs” az 1944–1947-es évek jobb megértéséhez és megítéléséhez.²

Mi a véleménye arról, hogy a magyar történészek zöme tudatosan kerüli a „felszabadulás”, fogalmát, s helyette a megszállás vagy „megszabadulás” szót használják? Lehet-e különbséget tenni mondjuk Franciaország és Magyarország „felszabadulása” között?

A rekvirálások, a málenkij robot vagy a nők megerőszkolása bizonyára nyomós érvek lehetnek egy, a felszabadulást idézőjelbe tévő szemlélet megalapozására. Ennek ellenére a magyar úri világ és a náciizmus megsemmisítése magasabb szintű és rendű érv, amely felment az idézőjel használata alól. Maga az a tény is elegendő lenne, hogy a zsidóknak felszabadulás volt (már akik még éltek). E mélygyökerű tömeggyilkosság fölött nem lehet napirendre térni, hisz ez egyben a keresztény Európa erkölcsi mérlege is. Az, hogy az egyházak megint befurakodtak mindenüvé, részét képezi az uralkodó amoralitásnak. A náciizmus elleni küzdelemben játszott döntő szerepe és a hozott áldozatok képezik a Vörös Hadsereg legitimitásának a forrását is.

Szinte természetes, hogy a magyarok és a franciák felszabadulás-képe nem azonos. Ez utóbbiak nem vettek részt a Szovjetunió elleni háborúban, nem égettek fel falvakat, nem akasztottak partizánokat stb. (Ilyeneket később csináltak, főként Algériában, ami miatt most megállás nélkül szórják a hamut a fejükre – miközben mifelénk jócskán vannak történészek, akik a Szovjetunió elleni agresszió jogosságának kimunkálásán dolgoznak. Még olyan is előfordul – például Dégen, Fejér megyében –, hogy emlékművet emelnek a *Waffen-SS*-nek!)

Persze, amilyen nagy volt a lelkesedés itt az amerikaiak érkezésekor, ez olyan hamar le is lohadt, és Normandia partvidékén a partraszállást megelőző és azt kísérő hadműveletek, a városok gyakran értelmetlen romba döntése nagyon rossz emléket hagytak. Meg lehet azt is jegyezni, hogy a felszabadulást itt nagybetűvel írják, csakúgy, mint az ellenállás szót, viszont kicsivel a kollaborációt...

A közép-európai rendszerváltással kapcsolatban is ambivalensnek érzem a viszonyát...

---

² Részletesen lásd: Papp, Julien: *Révolution ou „soviétisation”: la Hongrie à la fin de la Seconde Guerre mondiale*. <http://ipr.univ-paris1.fr/spip.php?article133>

Természetesen sokan kívántuk a sztálinista bürokrácia hatalmának a felszámolását. De volt ennek egy baloldali, illetve forradalmi kritikája és egy másik, restaurációs jellegű. Sajnos, ez utóbbi győzedelmeskedett...

Az ún. rendszerváltáskor tele voltam mindenféle gonddal: 1989-ben halt meg anyám, akkor készültem a Francia Forradalom bicentenáriuma is egy könyvvel, illetve könyvrésszel, és családi gondokban is bővelkedtem. Az első hazalátogatásom egyébként nem a változáshoz kapcsolódik. Maga a rendszerváltás azt hozta, hogy ezt követően nem féltém, valahányszor átléptem a magyar határt, de összességében azért a Metternich-féle Európában érezzük magunkat. És amikor látom a pesti Bazilika körüli processziókat, valamint a múzeumi figurákhoz hasonló dolmányos vitézeket különféle variációikkal egész Közép- és Kelet-Európában, na meg Schröder és Putyin pukedlizését a Romanovok tiszteletére égett gyertyák előtt, szóval ezeknek és hasonlóknak láttán mindig Roman Polanski filmje, a „Vámpírok bálja” jut eszembe.

Mit ért az alatt, hogy „a Metternich-féle Európában érezzük magunkat”?

Ezzel azt akartam érzékeltetni, hogy a Szovjetunió összeomlását követő kor – szerintem, és nem vagyok egyedül – alapvetően reakciós, amely emlékeztet a francia forradalmi időszakot lezáró bécsi kongresszus utáni, Szent Szövetség jegyében fogant európai rendre. A Metternich-féle Európa a kontinens klerikális-monarchikus rendszere volt, biztosíték a népek demokratikus és szociális vágyakozásaival szemben. Ezek a francia forradalom nyomán született aspirációk ismét előtörttek 1848-ban, a „népek tavaszán”, amit aztán ugyanazok a reakciós erők fojtottak vérbe. (Jellemzőnek találom, hogy a múlt évben a 160. évforduló teljesen elsikkadt, és hogy a „népek tavasza” kifejezéssel még elvétve se lehetett találkozni, se a francia, se a magyar sajtóban. Persze nem néztem át mindent.)

A Maastrichti Egyezmény és az azt követők intézményesítik a tőkés profit és a spekulánsok hatalmát a bérből élők és a közszolgáltatások ellen. Magyarországon skizofrén jelenség, hogy a magát szocialistának mondó kormány az, amelyik ezt a folyamatot érvényesíti.

Szóval, az újjáépítés befejezésével és különösen az 1970-es évekkel elkezdődött az ún. jóléti állam leépítése, és úgy tűnik, hogy a tőkés rendszernek megint egy nagyméretű háborúra lenne szüksége a fellendüléshez. Tudvalévő, hogy az 1929–1932-es válságot sem a *New Deal* oldotta meg, hanem a második világháború...

A jelenlegi hazai felsőoktatási reform közepette gondolom, sokakat érdekel, hogy milyen rendszerben és módszerrel folyt a történelem oktatása Franciaországban a hetvenes években.

A hetvenes években az egyetemi oktatás terén az 1968-as „kulturális forradalom” hatása talán abban nyilvánult meg leginkább, hogy a tanárok igyekeztek aktívabbá tenni a diákok munkáját. Így a szociológia–etnológia harmadik évében a zárthelyi dolgozatok mellett ún. „kutatási jegyzeteket” (*notes de recherches*) kellett készíteni. Ezek a szerény produkciók ellensúlyozhatták a gyatrán sikerült elméleti jellegű dolgozatokat. Én Donáth Ferenc: *Demokratikus földreform Magyarországon* című könyvéből készítettem egy 15 oldalnyi összefoglalót, az etnológiai részben pedig „cédulákat” különböző folyóiratokban publikált tanulmányokból; ehhez jött egy kis helyszíni munka, amihez nekem egy Párizstól 200 km-nyire fekvő faluba kellett „kiszállnom”.

Az első évem első szemeszterében a még érvényben lévő hagyományos szisztéma szerint közös előadások voltak bizonyos tantárgyakból a filozófia, pszichológia és szociológia hallgatók számára. Ezekon kívül ki-ki az ágazatán belül a saját diszponibilitása szerint vá-

lasztotta meg szemináriumainak az órarendjét. Itt rendszeres névsorolvasás volt, majd előadás vagy diák-expozék és ezek megvitatása, illetve azok tanár általi kritikája.

Amint azt már említettem, történelem–földrajz szakon a tanulmányaimat egyből a harmadik évben kezdtem. Történelemből a négy nagy korszakon belül több témakör közül lehetett választani, kinek-kinek az érdeklődési köre szerint, de főként aszerint, hogy mikor volt időnk, hisz az egyetemisták jó része dolgozott. Az én témáim például a következők voltak: a szenátus és a szenátusi rend a római köztársaság idején; az erdő és az állattenyésztés a középkorban; felvilágosodás, társadalmi kritika és utópia a 18. századi Franciaországban; a második világháború.

Az ókori témából kétórás előadások voltak, itt-ott fél- vagy egyórás írásbeli ellenőrzéssel és egy nagy házi dolgozattal. A középkor sok szövegmagyarázattal járt, és szemeszterenként volt zárthelyi dolgozat; rendszerint két kérdés közül lehetett választani: vagy „diszsertáció”, vagy szövegmagyarázat. A 18. századi téma kezelése hasonló módon történt, de itt Albert Soboul nagyobb teret adott a magisztrális előadásoknak. A második világháborút illetően szintén kétórás előadások voltak, de minden hallgató számára kötelező volt egy szóbeli expoze; ezeknek a témáit már év elején megkaptuk, illetve választottuk a tanár által felolvasott listáról. Az expozekből alkalmakként kettő hangzott el, és ilyenkor a magisztrális előadás helyett a tanár elmondta kritikáját és összefoglalóját.

Tanulmányai során Párizsban mely tanárai gyakorolták Önre a legnagyobb hatást?

A tanárok szerepe mindenütt alapvető volt. Albert Soboulnak a francia forradalomról írt kézikönyvét, ami megjelent magyar fordításban, még Debrecenben megvettem 1964-ben, és nagy élmény volt, amikor a katedrán is megláthattam a szerzőt. Soboul, amikor François Furet-vel elkezdődtek a nézeteltérései, sematizmussal vádolták, habár a másodkézből dolgozó szerzőkkel ellentétben az ő műveiben lehetett a legtöbb, levéltári kutatásokra alapozott információt találni. Elevenen él emlékezetemben Robert Fossier professzor is: izletes lelkesedéssel adott elő, és úgy beszélt az állatokról, mintha például naponta lovakat patkolt volna. Szintén a retorikája miatt maradt emlékezetes Jean Poperen a második világháborúról tartott előadásaival. Ő, mint sok más francia kommunista, az '56-os magyar forradalmat követően szakított a párttal, majd a miniszterségig vitte Mitterrand idején.

Konklúzióként tehát azt mondhatom, hogy ránk a legnagyobb hatást a tanárok hagyományos kvalitásai tették: az oktatott tárgy szeretete és sokoldalú ismerete, a világos, jól felépített előadás, és nem utolsósorban: a humorérzék.

Köszönöm szépen a beszélgetést és további sikeres munkát kívánok Önnek!

Szeged–Saint-Pierre-des-Corps, 2008. október–december

Az interjút készítette: BENCsik PéTER